

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

РЕЗУЛЬТАТИ ОНЛАЙН ОПИТУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ «ПОТРЕБИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПРЕДМЕТІВ ЮДАЇКИ У ЗЗСО УКРАЇНИ»

Бакуліна Наталія Валеріївна

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури

Інституту педагогіки НАПН України

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8970-2660>

Researcher ID: X-1147-2018

Пандемія COVID-19 стала викликом планетарного масштабу, що вимагав вирішення глобальних проблем всього людства, зокрема забезпечення безперервності освіти. В період карантину більшість країн світу були вимушені переорієнтувати традиційний освітній процес на дистанційне навчання, яке досі було фрагментарним і безсистемним. Для української системи освіти перехід на дистанційне навчання теж став неабиякою проблемою, адже чинне «Положення про дистанційне навчання» [1] не було реалізовано, а його зміст нині вимагає суттєвих змін.

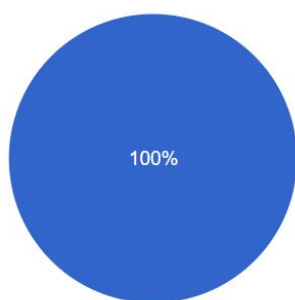
В той же час, освітяни самовіддано занурилися у нову освітню реальність і намагалися якомога якісно організувати процес навчання та самонавчання.

З метою вивчення досвіду впровадження дистанційного навчання предметів юдаїки у ЗЗСО України було здійснено ряд онлайн опитувань, анкетувань, інтерв'ю й експертних оцінок. Так, на початку введення карантину,

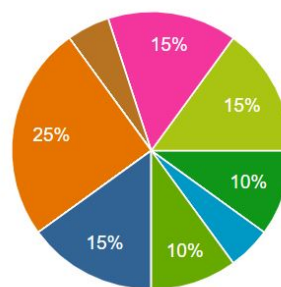
у березні-квітні 2020 року, нами було проведено бліц онлайн опитування керівників і педагогів експериментальних ЗЗСО з єврейським етнокультурним компонентом, яке виявило наявний стан використання тих чи інших інформаційно-комунікаційних ресурсів для здійснення дистанційного навчання [2]. У травні 2020 року було здійснено експертне оцінювання 22 проєктив-методичних розробок учителів в рамках проєкту «Єврейський калейдоскоп», ініційованого Всесвітнім ОРТом, яке дозволило проаналізувати сучасний стан застосування інноваційних технологій у дистанційному навчанні предметів юдаїки [3].

Наприкінці навчального 2019/2020 року, у червні, ми здійснили онлайн опитування вчителів з метою виявлення освітніх викликів, потреб, пріоритетів і визначення ефективних педагогічних технологій для організації якісного процесу дистанційного та/або змішаного навчання предметів юдаїки (мови іврит, історії, традиції, літератури єврейського народу, інтегрованих курсів).

В даному опитуванні взяли участь 20 закладів освіти різних регіонів України, зокрема 100% міських закладів освіти комунальної та приватної власності, з них 25% шкіл в Одеській області, по 10% – у Дніпропетровській і Запорізькій областях і по 15 % – у м. Київ, Київській і Чернівецькій областях (Діаграми 1, 2).

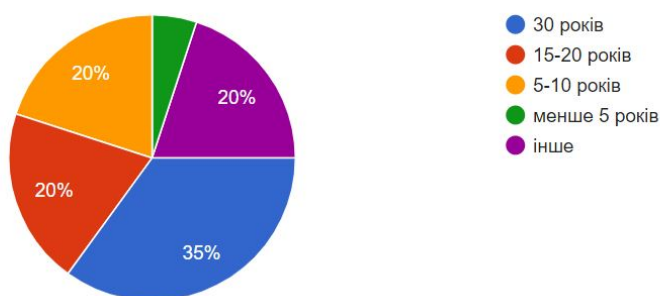

Діаграма 1.

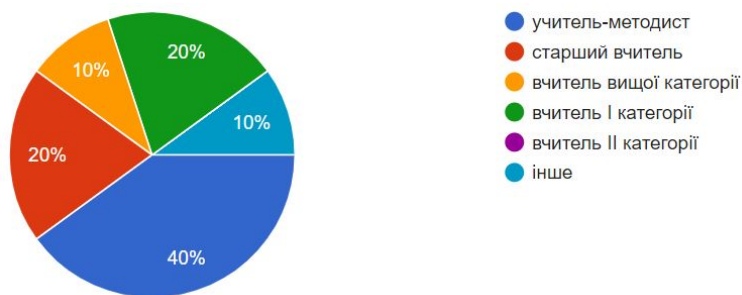
Діаграма 2.

Серед опитаних респондентів 35% вчителів мають педагогічний стаж понад 30 років і по 20% ті, хто працює у школі 5-10 і 15-20 років й інше (Діаграма 3).

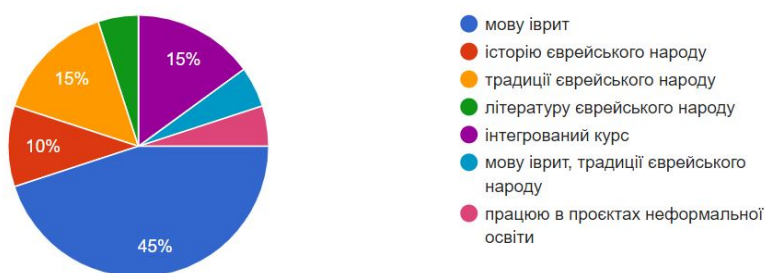
Діаграма 3.

З них 40% є вчителі-методисти, по 20% – старші вчителі й учителі I категорії та по 10% – учителі вищої категорії й інші (Діаграма 4).

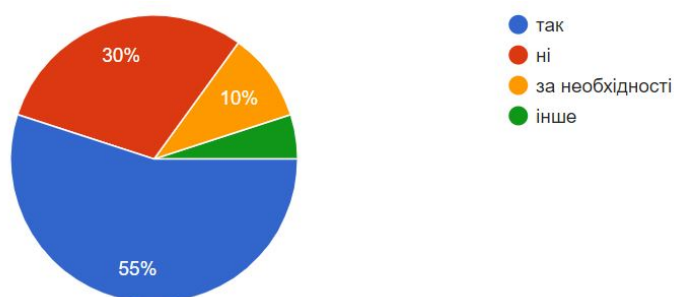
Діаграма 4.

В опитуванні взяли участь 45% учителів мови іврит, по 15% – учителів традиції єврейського народу й інтегрованих курсів і 10% – учителів історії єврейського народу (Діаграма 5).

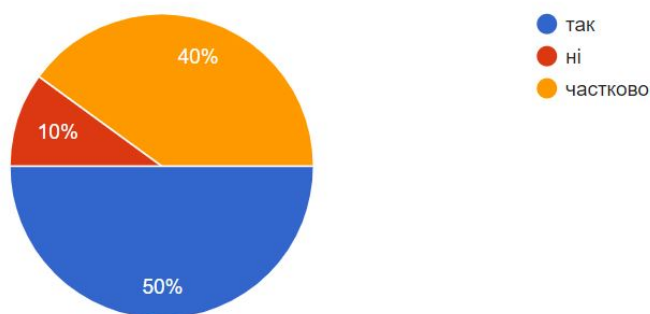
Діаграма 5.

55% опитаних мали досвід застосування дистанційного навчання до запровадження карантину, спричиненого COVID-19, 30% – не мали, а 10% використовували його за необхідності (Діаграма 6).

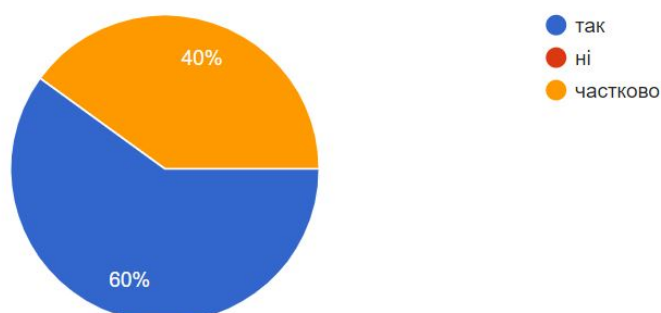
Діаграма 6.

При цьому 50% з них володіли знаннями та вміннями щодо застосування ІТ-технологій у навчанні до карантину, 40% – частково та 10% – не володіли зовсім (Діаграма 7).

Діаграма 7.

Під час карантину 60% опитаних оволоділи необхідними інформаційно-комунікативними технологіями, а 40% – лише частково (Діаграма 8).

Діаграма 8.

На запитання «Чого Вам бракує для достатнього рівня володіння інформаційно-комунікаційними компетентностями» ми отримали такі відповіді та згрупували їх за для уникнення повторів:

- інформаційно-технологічної й інформаційно-комунікативної компетентностей учнів;
- відсутність належного технічного забезпечення (комп'ютерів, пристроїв, гаджетів і швидкісного Інтернету в домашніх умовах), безкоштовного безлімітного засобу онлайн спілкування;
- часу на навчання для саморозвитку та самоосвіти; необхідних знань, навичок і умінь, зокрема практичних умінь у створенні відеоматеріалів, перевірних робіт тестового та текстового характеру;
- курсів, семінарів, вебінарів підвищення кваліфікації для вчителів мови іврит, історії, традиції, літератури єврейського народу, інтегрованих курсів;
- усього спектру методик викладання та контролю знань за допомогою платформ для дистанційного навчання.

Лише 3% опитаних відповіли, що мають достатній досвід, доступ до необхідних ресурсів і технічні можливості.

На запитання «*Чи потребуєте Ви підвищення фахового рівня з розвитку загальних і предметних компетентностей Вашої спеціалізації та набуття сучасних інформаційно-комунікативних компетентностей? Якщо Так, то яких саме?*» 3% відповіли «ні», 1% – «не вистачає очного спілкування з колегами на семінарах і конференціях», а інші 96% відповіли «так» і надали розгорнуті відповіді, зокрема потребують:

- семінарів, вебінарів, курсів;
- курсів підвищення кваліфікації у сфері використання онлайн ресурсів для проведення повноцінного дистанційного навчання;
- курсів підвищення кваліфікації – від загально дидактичних до спеціалізованих, зокрема з мови іврит і методики її викладання;
- курсів підвищення кваліфікації з предметів юдаїки (мови іврит, єврейської літератури, історії, традиції, мистецтва);
- семінарів із опанування сучасних інформаційних технологій для підвищення рівня сучасних інформаційно-комунікативних компетентностей, а саме

- удосконалення практичних навичок роботи на різних платформах для подальшого їх використання під час дистанційного навчання;
- семінарів/вебінарів із поглиблення знань з інформатики як предмету для створення певного середовища та спілкування вчителя й учнів, а також співпраці з колегами на якійсь одній онлайн платформі;

Отже, більшість опитаних потребують підвищення фахового рівня. Отримані відповіді засвідчують, що саме високий рівень вчителя є гарантом ефективної фахової педагогічної діяльності й успішності учнів.

На прохання визначити *позитивні, негативні та нейтральні характеристики дистанційного навчання та його ризики* було отримано розгорнуті відповіді вчителів, які ми структурували відповідно до тієї чи іншої характеристики.

Так, *позитивними рисами* дистанційного навчання було відзначено:

- можливість бути присутніми на лекціях, семінарах, виконувати різноманітні завдання не виходячи з дому;
- формування навичок самоосвіти та самоорганізації;
- можливість навчатися усюди, де є Інтернет;
- застосування індивідуального підходу до навчання;
- можна запровадити більш персоналізованих завдань;
- збільшення вільного часу;
- батьки мають змогу брати участь у навчальному процесі разом із дітьми;
- сором'язливі діти стали більш активно проявляти себе;
- набуття нового досвіду;
- економія часу, доступність, сучасність для навчання учнів старших класів і студентів;
- можливість надсилати особисто кожному учневі навчальні матеріали (від словників до різноманітних завдань), оцінювати та консультувати під час індивідуального листування;

- можна бачити весь клас, включати або виключати тих, хто заважає у проведенні уроку;
- можливість здійснювати навчальний процес на відстані, скласти зручний для всіх розклад занять, організувати індивідуальні заняття за потреби, проводити тестові роботи;
- володіння інформаційними технологіями;
- безперервний процес навчання за умов карантину.

До негативних віднесли:

- відсутність стабільного Інтернету;
- різні технічні можливості кожного учня та вчителя;
- багатодітні сім'ї та родини вчителів, де є лише один комп'ютер на всіх;
- відсутність камер під час уроку заважає комунікації та повноцінному контролю учнів;
- тривала робота за комп'ютером негативно впливає на здоров'я, тому є потреба в обмеженні часу викладання;
- втрата зору під час довготривалої роботи за комп'ютером або іншими гаджетами;
- діти не вміють самостійно вчитися;
- не завжди учні мають високий рівень мотивації до навчання;
- недостатність практичних умінь і навичок дистанційного навчання як у вчителів, так і в учнів;
- складність зосередити клас, оскільки вдома учні не відчують повноцінного навчального процесу як під час офлайн навчання в класі;
- обмежена кількість учасників дискусії (не більше 15-20% учнів);
- відсутність у більшості вчителів реальної практики та досвіду онлайн викладання та відповідно зайва затрата часу на технічну організацію уроку та підготовку до нього;
- дуже багато часу займає підготовка до кожного нового уроку, індивідуальне спілкування з кожним учнем, перевірка робіт тощо;

- безпосереднє виконання практичних робіт учнем виявляється неефективними під час дистанційного навчання;
- відсутність особистого живого спілкування, немає відчуття класу, зорового контакту між учителем і учнем;
- втрата соціалізації у підлітків;
- обмеженість у спілкуванні з усіма учнями (обмаль часу онлайн конференції);
- односкладні відповіді учнів;
- труднощі у формуванні зв'язного висловлювання учнів;
- труднощі у здійсненні тренувальних і контрольних дій (виконанні вправ, усних і письмових відповідей на запитання, виконання творчих робіт, зокрема малювання ілюстрацій, складання ментальних карт, кластерів тощо);
- складність проконтролювати самостійне виконання/вирішення навчальних завдань/задач;
- неможливість психологічного зв'язку з учнями й їх емоційної підтримки, яка для багатьох з них є додатковою мотивацією до навчання та розвитку самостійності;
- вчитель майже не має правових підстав вплинути на учня при відсутності бажання вчитися його або його батьків;
- небажання дитини виходити на візуальний та аудіозв'язок;
- перевантаження батьків, чиї діти не вміють самостійно користуватися гаджетами (переважно учні початкової та середньої школи).

До *нейтральних* віднесли наступні:

- якісно й ефективно організовано дистанційне навчання не поступається очному;
- дистанційне навчання не може замінити звичайне;
- навчання у спокійній і сприятливій атмосфері.

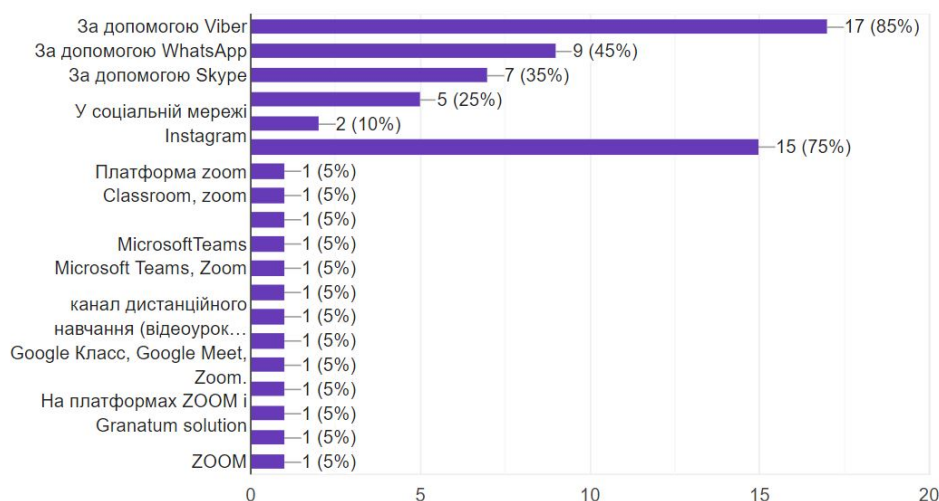
До *ризиків* віднесли:

- хибне уявлення щодо засвоєння учнями знань і сформованості в них ключових і предметних компетентностей, насамперед соціальної;
- пригнічення почуття колективізму, взаємодопомоги;

- можливість виконувати завдання безпосередньо за допомогою репетиторів і батьків, «готових домашніх завдань» тощо;
- неможливість включитися до роботи за відсутності засобів зв'язку або Інтернету;
- втрата тих учнів, які потребують контактної освіти.

На запитання щодо *труднощів, які виникали під час дистанційного навчання*, 70% респондентів відмітили технічні (під час проведення занять) та або відсутність необхідних технічних засобів та Інтернету, 25% – організаційні, 20% – методичні, 5% – змістові. При цьому, освітяни також зазначили додатково неоплачуваний час на підготовку до уроків, відсутність правового впливу на контроль присутності учнів під час онлайн навчання, обмежений час перебування за комп'ютером, виконання перевірних робіт з усіх видів мовленнєвої діяльності (у навчанні мови іврит), відсутність вчасних і корисних методичних рекомендацій щодо запровадження дистанційного навчання.

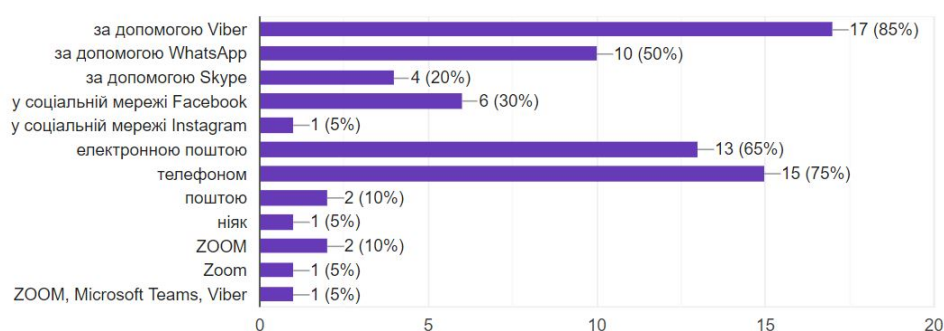
На запитання щодо *видів спілкування вчителів з учнями під час карантину* ми отримали такі відповіді (Діаграма 9):

Діаграма 9.

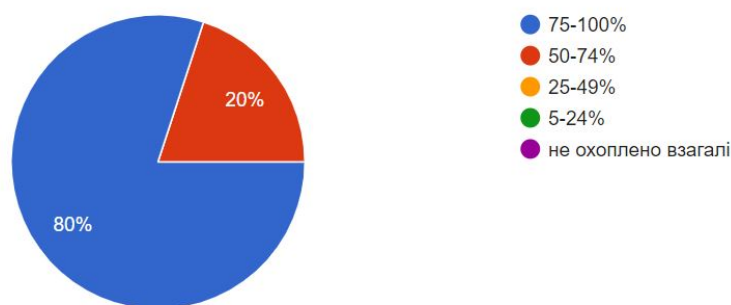
Як бачимо, лідером комунікаційних сервісів і соціальних мереж стали Viber (85%) та електронна пошта (75%), а також WhatsApp (45%), Skype (35%), Facebook (25%) та Instagram (10%). Решта ресурсів склали по 5% кожний.

Схожа, але дещо інша картина засвідчила шляхи спілкування вчителя з батьками. Як бачимо, й тут лідером виявився Viber (85%), але багато респондентів комунікували з батьками учнів телефоном (75%), електронною поштою (65%), за допомогою WhatsApp (50%), Facebook (30%), Skype (20%), звичайною поштою та за допомогою платформи ZOOM (10%), решта мереж (5%) (Діаграма 10).

Діаграма 10.

У процесі дистанційного навчання під час запровадження карантину 80% вчителів охопили 75%-100% учнів, а 20% освітян – 50%-74% учнів (Діаграма 11).

Діаграма 11.

Відповіді на запитання «Які ресурси (онлайн платформи, програми, сайти, додатки) Ви використовуєте у ході дистанційного навчання Вашого предмета?» показали, що вчителі використовували різноманітні онлайн ресурси.

Найбільш уживаними ресурсами щодо запровадження дистанційного навчання визнали платформу Zoom, якою користувалися 60% освітян, по 10% – Granatum solution, Padlet та інші освітні ресурси, програми та платформи,

програми для тестування, по 5% – Quizlet та Quizizz. 30% освітян відмітили ресурси Google, а саме Google Classroom, по 20% – Google Meet, Microsoft Teams, сайт «На урок»; по 10 % – сайт Ivritil, навчальні відео, ресурси YouTube та комунікаційні засоби Viber; по 5% – сайти Italam, Bishvil Haivrit, Office.com, мультимедійні технології, електронні підручники та посібники, аудіо тексти, презентації «Prezi», канали дистанційного навчання тощо.

Найефективнішими з них 45 % учителів відзначили Zoom, 25% – усі, 20% – Google Classroom, 10% – Microsoft Teams та по 5% – Granatum solution, Padlet, Quizlet, Quizizz, Google Meet, «На урок», Ivritil, Italam, канали дистанційного навчання й онлайн презентації та відео.

На запитання щодо користування електронними бібліотеками 55% опитаних відповіли «Ні», 10 % – «Так», 5% – «Іноді»; 10% набрала електронна бібліотека «Даркейну» та по 5% – «Флібуста» й електронні бібліотеки України.

Щодо використання мультимедійних засобів у процесі дистанційного навчання 55% учителів зазначили, що користуються дидактичною мультимедійною технікою (комп'ютером, мультимедійною дошкою, планшетом, проектором, телевізором, аудіо-візуальними засобами), 15 % – каналом YouTube, 35% респондентів відповіли просто «Так», не зазначаючи детально, 10% – «Ні» та 5% – «Іноді».

Додатково 25% освітян «нічого не використовували», по 15% користувалися різними Інтернет-ресурсами, YouTube каналом, електронними підручниками та посібниками, по 10% – презентаціями та дидактичними картками, відео уроками та відео презентаціями та по 5% – тестами, підручниками, платформами Zoom і «На урок», сайтами Центра єврейської освіти України, «Освіторія», «НУШ» і групами вчителів у соціальній мережі Фейсбук.

У ході онлайн опитування ми також визначили *найважливіші потреби освітян для ефективного впровадження дистанційного навчання.* Так, 40 % респондентів потребують сучасної техніки та відповідного технічного

обладнання для вчителів та учнів, 30% – базового навчання інформаційно-комунікаційним і сучасним освітнім технологіям, тренінгів з опанування новітніми засобами дистанційного навчання, методичних рекомендацій щодо впровадження дистанційного навчання та набуття досвіду та професійної майстерності, 10% – часу на підготовку до онлайн уроків і перевірку завдань і по 5% – налагодженої спланованої співпраці з дисциплінованими учнями та батьками, гарних слухачів, розуміння ситуації та здорових очей; такий же відсоток розподілили між собою ті, хто наразі не готовий відповісти та ті, в кого все є для успішного проведення онлайн навчання.

Під час проведення занять в онлайн режимі педагоги переважно використовували такі *педагогічні технології, методи та прийоми навчання*: 20% респондентів відзначили технології розвитку критичного мислення, проектні (у тому числі дослідницькі учнівські проекти), тестові, ігрові та квест-технології, розвитку творчої особистості (створення власних презентацій, відео роликів); 15% – роботу з робочими листами та презентаціями на платформах Zoom, Google Classroom, Quizlet, Quizizz, Ivritil, Italam, навчальні, виховні, соціальні й інформаційні технології; по 10% – роботу в парах і групові консультації, технології «перегорнутого класу», створення ситуації успіху, методи проблемного виховання; по 5% – технології змішаного навчання, комунікативні методики викладання іноземних мов, пояснювально-ілюстративний метод, роботу з книгою (текстом, аудіо та відео-текстом), складання опорних таблиць, елементи розроблення робочих зошитів, живе спілкування, виконання практичних робіт у реальному часі, самостійне опрацювання навчального матеріалу.

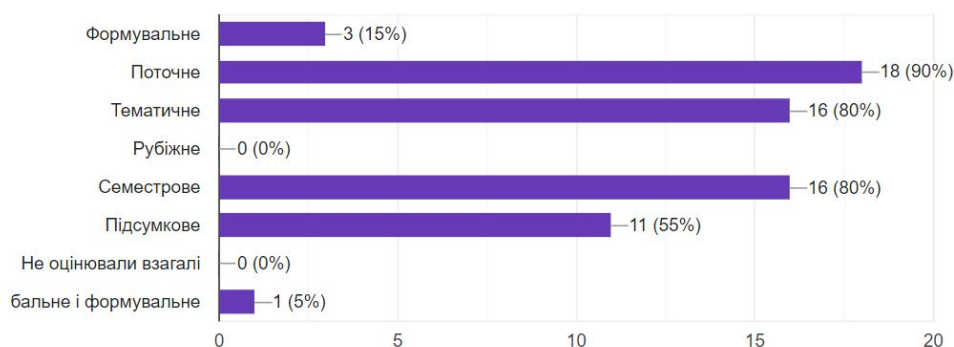
У дистанційному навчанні 95% вчителів широко використовують *інтегроване навчання* та застосовують *міжпредметні зв'язки*. Так, 55% опитаних інтегрують зміст навчання мови іврит із традицією єврейського народу, образотворчим мистецтвом, інтегрованим курсом літератури та художньою культурою, 25% вчителів історії та традиції єврейського народу

зміст свого предмету інтегрують з мовою іврит та єврейською літературою, 15% під час викладання того чи іншого предмету юдаїки (івриту, історії, традиції, літератури єврейського народу) використовують міжпредметні зв'язки з природничими науками та різними видами мистецтва (музичним, кіно, прикладним тощо).

Майже всі опитані вчителі під час дистанційного навчання надавали учням *домашні завдання*. Так, 75% з них припадали на усні та письмові вправи та завдання, 45% – на творчі роботи та проекти (включаючи створення презентацій, відео, складання сенканів, кластерів, ментальних карт і коментування готових, малювання за твором або темою, написання есе та творів), 40% – на тестові завдання, по 20% – на пошукові, проблемні й ігрові (включаючи інтелектуальні ігри, складання та розгадування кросвордів, анаграм), по 5% – на роботу з робочими листами Google Classroom, Quizlet, Quizizz, Ivritil, Italam, практичну роботу, переклад тощо.

Перевірка й оцінювання результатів досягнень учнів і зворотній зв'язок відбувалися різними способами. Так, 30% опитаних використовували для цього електронну пошту, 25% – платформу Zoom, 20% – Google Classroom, 15% – Viber і ресурси Googe (форми, таблиці, тести), 10% – Microsoft Teams та по 5% використовували різноманітні онлайн тести на платформах для самоперевірки, на сайтах «На урок» та Ivritil, в чатах, за допомогою програми Paint.

Під час дистанційного навчання вчителі застосовували *різні види контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів*. Так, 90% учителів здійснювали поточне оцінювання, по 80% – тематичне та семестрове, 55% – підсумкове, 15% – формувальне та 5% – бальне і формувальне разом (Діаграма 12).

Діаграма 12.

На запитання «Яких компетентностей набули учні під час дистанційного навчання (надпредметних, предметних, інших)?» учителі дали розгорнуті відповіді, зокрема:

- предметних компетентностей: інформаційної, хронологічної, аксіологічної (в галузі історії єврейського народу); навчилися кваліфікованому читанню, вираженню власної позиції, характеристиці героїв (літературна галузь); володіння та спілкування державною, рідною й іноземною мовами, знань з мови (вивчення нової лексики, граматичних правил) і комунікативних компетентностей у всіх видах мовленнєвої діяльності, навичок синхронного перекладу (мовна галузь);
- надпредметних компетентностей: комунікативної, творчої, самоосвітньої, математичної, соціальної, інформаційно-комунікативної, підприємницької, культурної, міжпредметної, емоційної, екологічної й основ здорового способу життя; навичок створення мультимедійних продуктів, власних презентацій, складання онлайн-тестів, роботи з цифровими носіями, володіння цифровими технологіями;
- умінь організовувати взаємозв'язок своїх знань і впорядковувати їх;
- умінь організовувати свої власні прийоми навчання;
- умінь вирішувати проблеми;
- умінь організовувати клас, мотивувати учнів, налагоджувати зворотній зв'язок;
- умінь аналізувати свою роботу;

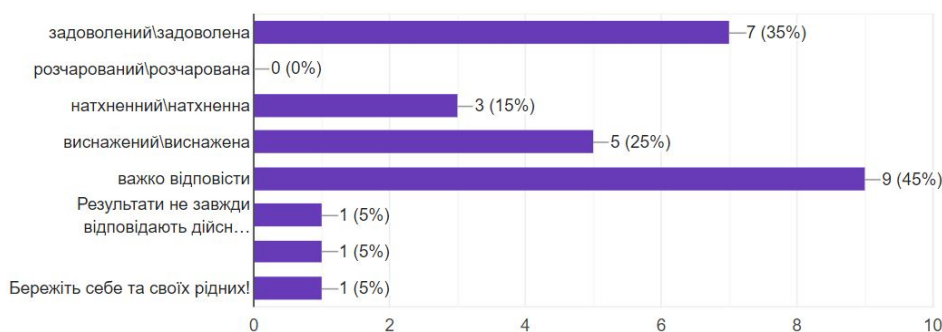
- умінь розподіляти та організовувати ефективно свій час;
- здатність до самонавчання;
- здатність думати та діяти самостійно;
- здатність до спілкування у різних ситуаціях;
- комунікативних вмінь;
- інформаційних умінь і навичок користування комп'ютером та його програмним забезпеченням, використовувати інформаційні технології;
- ініціативності, практичності, творчості, обізнаності та самовираження у різних сферах життя.

Із організації дистанційного навчання вчителі також надали свої *поради колегам*, серед яких найвагомішими були такі:

- «Відвідувати різноманітні освітні вебіари з дистанційного навчання»,
- «Вчитися та навчатися», «Бути завжди в темі, не боятися вчитися», «Вчитися потрібно всім – і дітям, і вчителям. Сьогодні швидко розвивається. Для того, щоб робота вчителя була не просто важливою, а й актуальною, ми ні в якому разі не повинні уповільнюватися у своєму професійному розвитку. Маємо йти на крок попереду, щоб завжди бути готовим до будь-яких викликів сучасного світу!»;
- «У вільний літній час зайнятися самоосвітою, логістикою сайтів з фаху (зокрема з івриту), підготовкою матеріалів на майбутнє, тому що під час таких навантажень на це не вистачало часу а те, що це не останній карантин в сучасному світі, всім вже стало зрозумілим»;
- «Організувати корпоративну платформу», «добре, коли вся школа працює на єдиній платформі, наш досвід – це Microsoft Teams. Треба налагодити комунікацію з учнями (в молодших класах скоріше з батьками), а потім проводити онлайн уроки»;
- «Дотримуватися графіку, чітко розмежовувати робочий і неробочий час, щоб не виснажитися»;
- «Використовувати методику «перегорнутого класу»»;

- «Об'єднувати клас у невеликі групи за можливості»;
- «Давати учням більше працювати самостійно»;
- «Не боятися, а робити щось своє, комфортне та ефективно для себе та своїх учнів»;
- «Терпіння та здоров'я»;
- «Витримки, сил, творчого натхнення»;
- «Наполегливості».

Емоційний стан учителів впродовж здійснення дистанційного навчання під час карантину показав, що 45% учителям важко відповісти на це запитання, 35% задоволені своєю роботою, 25% респондентів виснажились, 15% надихнулися своїми результатами та по 5% зазначили, що результат не завжди відповідає дійсності, але позитивом є не втрачений час та турбота про безпеку себе та своїх близьких (Діаграма 13).

Діаграма 13.

Здійснене дослідження дозволило виявити актуальні психолого-педагогічні, лінгводидактичні та методологічні проблеми організації й упровадження дистанційного навчання предметів юдаїки (мови іврит, історії, традиції, літератури єврейського народу, інтегрованих курсів тощо), а саме:

- *потреби* у належному матеріально-технічному, правовому та навчально-методичному забезпеченні процесу дистанційного та змішаного навчання;
- *необхідності визначення* основних характеристик дистанційного навчання з урахуванням ризиків і труднощів його забезпечення у реальному освітньому процесі;

- *аналізу стану застосування комунікаційних сервісів, соціальних мереж, мультимедійних та Інтернет-ресурсів, онлайн платформ, програм, сайтів і додатків з метою їх ефективного запровадження у дистанційне або змішане навчання;*
- *урахування порад та психо-емоційного стану педагогів з огляду на досвід упровадження дистанційного навчання в період карантину.*

Отримані результати мають стати підґрунтям для *розроблення* змісту, методів і прийомів формування інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів і здобувачів освіти; *добору* технологій щодо навчання, контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі формування наскрізних і предметних компетентностей; *створення* методичних рекомендацій щодо впровадження дистанційного та змішаного навчання; *зміни* підходів до змісту й організації підвищення фахового рівня освітян.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ МОН України від 25.04.2013 № 466 [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>. Дата звернення: 18, Берез., 2020.
2. Н. В. Бакуліна, Зв'язок із експериментальними закладами освіти. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://undip.org.ua/info/9883/>. Дата звернення: 29, Трав., 2020.
3. Н. В. Бакуліна, «Застосування інноваційних технологій у дистанційному навчанні предметів юдаїки», на *V міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути* : тези доп. [Електронний ресурс]. Доступно: https://lib.iitta.gov.ua/720834/1/Bakulina_2020_06_03_tozy-159-172.pdf. Дата звернення: 19, Черв., 2020.